

Afet Koşullarında Gıda Güvencesi

Erhan Akarçay¹

Özet

Bu çalışmada afetin sosyolojik anlamları, toplumsal olarak inşa süreçlerini ele alacağım. Afet koşullarında gıda güvencesi kavramını beslenme gereksinimlerini temel bir insan hakkı olarak kavramanın önemine vurgu yapacağım. Gıda güvencesi, gıda hakkı ve su hakkı yaklaşımlarıyla afet anında ve sonrasında yapılabilecekleri disiplinlerarası bir yaklaşımla tartışmaya çalışacağım. Afet doğada yaşanan ancak çağımızda insanın doğayla girdiği mücadele, doğayı kontrol altına alabilme düşüncesi sonucunda etkileri farklı düzeylerde hissedilen, öngörülemeyen bir yer ve zamanda gerçekleşen bir olaydır. Öte yandan afet toplumsal bir olaydır ve toplumsal olarak inşa edilir. Afeti sosyolojik olarak kavramak ise afeti toplumsal yapı ve süreçlerin bir parçası olarak değerlendirmeyi gerektirir. Afetin gerçekleştiği andan itibaren eş zamanlı olarak afetten etkilenen nüfusun, hayatta kalanların yiyecek ve dolayısıyla beslenme ihtiyaçları ortaya çıkar. Gıda güvencesi açlıktan sonra beslenmeye ilişkin dünyadaki en önemli sorunların başında gelmektedir. Afet koşullarında gıda güvencesi hayati bir meseleye dönüşür. Gıda ve su hakkı afet koşullarında diğer haklarla kıyaslandığında yaşamsal öneme sahiptir. İnsani yardım düzenlemelerinde yaşamına devam eden her bireyin yeterli su, gıda, kıyafet, barınak ve sağlığın gerektirdiği öğelere sahip olma hakkı bulunmaktadır. Afet koşullarında gıda hakkını ve gıda güvencesini savunmak gereklidir. Afet sırasındaki kriz yönetiminde en kısa sürede, kırılan gıda zincirinin yeniden tesis edilmesi, gıda güvenliği ve gıda güvencesi koşullarının hızlı bir şekilde oluşturulması elzemdir. Gıda sisteminin olası afetlere karşı dirençli hale getirilmesi disiplinlerarası yaklaşımların bir arada ortak akılla, planlama ve koordinasyonu ile gerçekleştirilebilir.

1. Afet ve Toplum

Afet günümüz modern toplumlarında giderek artan bir risk olarak değerlendirilmektedir. Ulrich Beck (2011) refleksif modernleşme içerisinde bireyselleşme, düşünürsellik ve küreselleşme ekseninde günümüz

1 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, eakarçay@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6594-5484

toplumlarını “risk toplumu” olarak tanımlamaya çalışmıştır. Risklerin etkileri bu nedenle dalgalar halinde küresel toplumda hissedilebilir ve genel itibariyle uygarlığı tehdit eder hale gelmiştir. Modernleşmeyle birlikte insanın doğayla girdiği mücadele, doğayı dönüştürme çabası gibi etmenlerle insanın ekolojik sistemin parçası olduğu gerçeğinden hızla uzaklaşmış; doğa üzerinde öngörülebilir ve öngörülemeyen insan etkileri hissedilir olmuştur. Nükleer bir felaketin, bir “risk” olarak gezegendeki en ulaşılması güç olan herhangi bir yeri etkileme olasılığı çok daha güçlüdür. Örneğin Akdeniz havzasında son yıllarda artan orman yangınlarının yalnızca bölgesel ve münferit afetler olduğunu düşünmek bu çerçevede yanıltıcı olabilir; zira bu yangınların Akdeniz ülkelerindeki ekolojik sisteme verdiği zarar yansımali bir şekilde tüm coğrafyayı etkisi altına alabilir. Zira 2021 yılında Manavgat’ta, Marmaris’te, Köyceğiz’de ve neredeyse eş zamanlı olarak Yunanistan, İtalya ve İspanya’da kontrol altına alınması güç büyük yangınların iklim değişikliği, küresel ısınma gibi antroposen etkilerini göz ardı etmek mümkün değildir. COVID-19 virüsünün belirli bir çıkış noktası olsa da o bölge ile sınırlı kalmadığını yaşadığımız ve son olmayacağını bildiğimiz pandemide küresel toplum olarak deneyimledik.

Afet doğada yaşanan ancak çağımızda insanın doğayla girdiği mücadele, doğayı kontrol altına alabilme düşüncesi sonucunda etkileri farklı düzeylerde daha şiddetli hissedilen bir olaydır. Afetin tanımını doğa bilimleri farklı bir perspektiften yapabilir; bir sosyal bilim perspektifinde afet, günümüzde yaşanan afetler göz önünde bulundurulduğunda artık tek başına kendiliğinden gerçekleşen “doğa olayları” olmaktan çok uzaktır. İşte bu nedenle çağımızda afetleri doğa olayları ve kendiliğinden gerçekleşen, sonuçlarını doğanın normal etkileri gibi değerlendirmek meselenin özünü iskalamak anlamına gelir. Çevresel determinizm yaklaşımının 1960’lar ve 1970’ler afet araştırmalarında hâkim paradigma olduğu bilinmektedir (Balta ve Parker, 1999). Afetin günümüzde yıkıcı etkilerinin artmasının nedenleri yalnızca yaşanan doğa olayının yıkıcı etkileri değil, genel olarak sosyo-ekonomik ve politik etmenler, daha özeldense kentleşme dinamikleri, toplumsal eşitsizlik biçimleri gibi sosyolojik faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu noktada afetin toplumsallığını vurgulamak gerekir. Dolayısıyla afetleri ne ölçüde doğal kabul edip etmeyeceğimiz afetleri nasıl ele aldığımız, değerlendirdiğimiz büyük ölçüde yaklaşımımızı belirler. İşte Adaman’ın belirttiği (2021: xix) afetlerin “toplumsal olarak inşa edildiği” savını düşünerek kendisinin altını çizdiği üç boyuta odaklanmak gerekiyor. Bu boyutlar: 1. Afetin insanlığın doğaya müdahaleleri sonucunda ortaya çıktığı gerçeği; 2. Afetlere karşı hazırlıkta yeterince önlem alınmamışsa afetlerin yıkıcılığının çok daha fazla hissedilecek olması; 3. Afet sonrası müdahalenin yetersiz kalması durumunda

yıkıcı etkinin artacak olması (Adaman, 2021: xix). Bir başka ifadeyle özce, afetler fiziksel oldukları kadar etkileri bakımından toplumsal olaylar olarak ele alınmalıdır (Can, 2022). Son zamanlarda özellikle Türkiye’de deprem, sel, orman yangınları gibi afetlerde Adaman’ın (2021) vurguladığı üç boyutun bir arada gerçekleştiği düşünüldüğünde afetin toplumsal olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Afet bir olgu olarak değerlendirildiğinde öngörülme-yen bir yer ve zamanda, insan yaşamının olağan tüm dengelerini bozan, diğer canlı türlerini ve doğal yaşamı da etkileyen, can ve mal kayıplarının gerçekleştiği olay(lar) şeklinde tanımlanabilir. Özuğurlu’ya göre (2000: 325) “her afet tanımı, kendi içinde, afet öncesi, sırası ve sonrasına dönük kimi öncelikleri barındırır ve bunlar doğrudan doğruya kaynak dağılımı ve toplumsal örgütlenme tarzına odaklanmış önceliklerdir”. Afetin her yönünü ele almaya çalışan kapsamlı bir tanım ise “olağan yaşam ve zaman akışında; ön görülemeyen bir yer ya da bölgede; insan yaşamına bireysel ya da toplu son verme gücünü taşıyan; makro, normo ve mikro yaşama ait her türlü potansiyelin aktivitesi/ harekete geçmesi ile başlayan; insanoğlunun bireysel ve/veya toplumsal fiziği, teknolojisi, psikolojisi ve sosyolojisi ile oluşturacağı her türlü yanıt refleksi, birikimi, gücü ve yaşamsal yetkinlikleri ile; oluşan etkiyi gidermede yetersiz kalma sonucu meydana gelen; temelde insan yaşamını sonlandırmaya ve/veya alil bırakacak yıkıcı ve kırıcı etkilere meyilli olaylar zinciridir” (Eryılmaz, 2007: 14).

Esas itibariyle afetin tanımının evrimsel bir süreç geçirdiği söylenebilir. Sosyal bilimlerde tanımlama sübjektif bir perdeleme getirebilir. Bu nedenle herkesin üzerinde uzlaşabileceği bir kavram önermek başlı başına zorlu bir süreçtir. Perry (2018) sosyal bilimlerdeki afet tanımının tarihsel süreç içinde geçirdiği evrime odaklanarak, klasik dönem, doğal tehlike-afet geleneği, sosyal bir olgu olarak afet yaklaşımı, insan ekolojisi, kırılabilirlik ve dirençlilik yaklaşımı itibariyle ele almaktadır. Sonuç itibariyle üzerinde uzlaşa sağlanabilen tanımlarda Quarantelli’nin (2000; 2005) insan temelli, insanın iradesi sonucu ortaya çıkan faktörler nedeniyle ortaya çıkan afet olgusu; sosyal yapıya dayalı rutinlerin bozularak başa çıkmak için planlanmamış eylem yollarının üstlenilmesi gereken ani durumlar olarak anlaşılmalıdır. Ayrıca günümüzde yaygın bir şekilde kabul gördüğü üzere afet “doğası gereği sosyal bir olgudur” (Quarantelli 2005’ten akt. Perry, 2018). Sonuç itibariyle afet sosyal sistemde, hangi boyutta olursa olsun, her türden ilişki biçimini etkisiz hale getiren temel bir bozulmadır (Perry, 2018: 15). Son olarak Perry’nin (2018: 18) önerisi afet üzerine çalışan araştırmacı ve kuramcıların Quarantelli’nin afetlere ilişkin sosyal bilim vizyonu, afetlerin nedenlerini, koşullarını veya sonuçlarını oluşturabilecek dışsallıklardan bağımsız olarak,

kavramın temel boyutlarına odaklanmayı gerektirdiği yönündeki uyarısı benimsenmelidir. Afetlerin sosyal bir olgu olduğu gerçeğinden hareketle afetlere karşı toplumun dirençliliği meselesi önem kazanmaktadır (Varol ve Kırıkkaya, 2017). Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization-WHO*) afeti etkisi altında bıraktığı insan topluluklarının olağan yaşam şartlarını ortadan kaldıran, acıya yol açan ve etkilediği insanların uyum kapasitesini aşan, rahatsız edici olaylar şeklinde tanımlarken; “olağandışı” kabul edilen bir olayın afet olarak nitelenebilmesi için Kalaycıoğlu (2021: 3) beş özellik belirler: 1. Ekolojik dengenin bozulması; 2. Olağan yaşamı ortadan kaldırması; 3. Can ve mal kaybına neden olması; 4. Toplumun reaksiyon, uyum ve baş edebilme gücünü aşması; 5. Dış yardıma gereksinim olması. Tüm bu özellikler göstermektedir ki afet mevcut toplumsal sistemin işleyişinde belirgin aksamalara yol açar.

2. Afet Sosyolojisi

Afeti sosyolojik olarak kavramak, “afeti toplumsal yapı ve süreçlerin bir parçası” olarak değerlendirmeyi gerektirir (Özüğurlu, 2012: 151). Afet sonrası oluşan toplumsal düzendeki kırılmaların, aksamaların yeniden tesisi, bir diğer ifadeyle afet sonrası ortaya çıkan kriz halini normale dönüşün bir parçası olarak kavramak sosyolojinin toplumsal düzeni yeniden sağlamayı ilkesel olarak benimseyen işlevselci yaklaşımla ilişkilidir. Afetin sosyal bir olgu olması nedeniyle sosyoloji disiplini içinde afetin sosyolojik boyutlarıyla ilgili çalışmalar artmaktadır. Türkiye’de afet, en çok etkilendiği, fiziksel, psikolojik ve sosyal yıkımın gerçekleştiği, yoğun bir biçimde deprem felaketleri ile ilişkili bir biçimde anlaşılmaya çalışılmaktadır (Akşit ve Karancı, 1999; Kasapoğlu ve Ecevit, 2000; Özüğurlu, 2000; Kümbetoğlu vd. 2007; Açıklan, 2018; Akpolat v.d. 2021; Cıngı ve Yazgan, 2022; Sunata, 2024). Oysa gerek dünyada gerekse Türkiye’de afet ölçeğinde felaketler depremle sınırlı değildir. Kontrol altına alınamayan küresel ısınma ile ilişkili büyük yangınlar, anlık ve şiddetli yağışlar ve oluşturduğu seller, nükleer sızıntılar, volkanik patlamalar, maden kazaları ve sızıntılar, çöplükler, elektronik çöp alanları vb. pek çok felaket artık afet kategorisinde ele alınması zorunlu bulunan olgulara dönüşmüştür. Afetin felakete dönüşmesi halinde sosyal değişme kaçınılmaz hale gelir (Sunata, 2024: 13). Afet, felaket olarak nitelenebilecek düzeyde gerçekleştiğinde toplumdaki normal düzen içindeki pek çok kurumun ve işleyişin aksadığı görülür. İşte tam da bu nedenle sosyolojinin afeti odağına alarak öncesi ve sonrasına ilişkin çalışması gerekir.

Herhangi bir afete, afet sosyolojisi perspektifinden bakmak afet öncesinde yapılabilecekler, afet sırasında ve sonrasında yapılması gerekenleri ortaya koyabilme potansiyeli açısından önemlidir. Afet, Kasapoğlu ve Ecevit’e göre

(2007: 1096) toplumsal yapının yerine getirdiği işlevlerinin tamamını ya da bir bölümünü yerine getirememesi durumu, zaman ve mekânda yoğunlaşan bir olaydır. Afet sosyolojisi esas itibarıyla sekteye uğrayan gündelik yaşam rutinlerinin, afetin katastrofik etkisi nedeniyle düzenin bozulması, bu düzenin yeniden kurulması, toplumsal dayanışma, iş birliği gibi birtakım süreçlere odaklanır (Gökalp Yılmaz, 2021a: 196). Afetle birlikte bir arada düşünülmesi gereken en önemli kavramlardan biri olarak dirençlilik ise “yaşanılan herhangi bir travma ya da riske maruz kalınma sonrasında, toplumun kendi risk yönetim planı dahilinde sistem olarak işlevlerini yerine geri getirebilmesini sağlamak adına gerçekleşen afet/risk/travma ya da şokun etkilerini soğurma, iyileştirme süreçlerine uyum sağlama ve “düzen”li olarak tanımlanabilecek eskiye dönüşü gerçekleştirirken bir yandan da iyileşebilme kapasitesi” olarak tanımlanabilir (Gökalp Yılmaz, 2021b: 124). Kümbetoğlu'nun (2006: 10) net bir biçimde ifade ettiği gibi depremin [afetin] “sosyolojik ve antropolojik açıdan araştırılması... hem afetle başlayan sosyal değişim olgusunu anlamak, hem de bireylerin algı ve kavrayışlarını ortaya koymak açısından önemlidir”.

3. Gıda Güvencesi Kavramı ve Afetlerde Gıda Güvencesi Sorunu

Afetler oluştuğunda ilk anda kriz ve arama kurtarma faaliyetleri akla gelir. Afet öncesi kriz odaklı yönetim ve organizasyon senaryoları çoğunlukla afetten etkilenen insanların hayatlarını kurtarma, bedenen zarar görenleri kurtarma, bedenlerinin bütünlüğüne yönelik acil tıbbi müdahale gibi akut sorunlar planlamaya dahil edilir. Oysa afetin gerçekleştiği andan itibaren eş zamanlı olarak afetten etkilenen nüfusun, hayatta kalanların yiyecek dolayısıyla beslenme programlarının da acil eylem planlarına dahil edilmesi gerekir. Zira afetten etkilenen alanın genişliğine, afete müdahale süresinin uzunluğuna göre gıda ve beslenme organizasyonu, tedarik zincirinden lojistiğine, dağıtımına ve sürekliliğine kadar pek çok detaylı yapılanmayı zorunlu hale kılmaktadır. Tam da bu nedenle gıda ve su hakkı temelinde gıda güvencesi önemli bir sorun olarak düşünülmeli, kriz yönetiminin ve dolayısıyla afet yönetiminin bir parçası halinde ele alınmalıdır.

Gıda güvencesi açıktan sonra beslenmeye ilişkin dünyadaki en önemli sorunların başında gelmektedir. Dünya Bankası, OECD, Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) gibi pek çok uluslararası örgüt gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde farklı düzeylerde görülebilen gıda güvencesi olgusunun tanımlanması, ölçümü ve ortadan kaldırılmasına yönelik sosyal politika ve uygulamalar geliştirmeye dönük çaba göstermektedir. FAO, 2030 yılında dünyada açlığın ortadan kaldırılmasını hedeflerken, COVID-19 pandemisi gıdaya erişimde normal koşullara göre çok daha fazla olumsuz etkilediği için açlık ve gıda güvencesizliği

altında yaşayan nüfusu artırmıştır. Kriz zamanları, beklenmedik koşullar kırılgan, dezavantajlı dünya nüfuslarının gıdaya erişimlerini çok daha fazla etkileyebilmektedir. Gıda güvencesi dünya gıda fiyatlarından doğrudan etkilenebilmekte, yoksullukla ilişkilendirilebilmekte, ulusal ve uluslararası ekonomik krizlerde etkilediği nüfus artabilmekte, ancak zaman içinde gıda güvencesi kavramının çerçevesi değişim göstermiştir (FAO, 2003). Günümüzde gıda güvencesi kavramı etik ve insan hakları boyutlarına odaklanmaktadır; gıda hakkı 1948 yılında BM İnsan Hakları Bildirgesi'ne dayanır, ancak 1996 yılında Dünya Gıda Zirvesi'nde "yeterli gıda hakkının resmi olarak kabul edilmesi bir dönüm noktası olmuştur ve gıda güvencesine hak temelli bir yaklaşımın mümkün olduğuna işaret etmiştir (FAO, 2006). Gıda güvencesinin ölçümündeki kıstaslar uluslararası farklı örgütlere göre değişebilmekte, tanımını da zaman içinde değişim gösterebilmektedir. Ancak yaygın kabul gören tanımlardan biri olan Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün tanımına (FAO) göre (1996, Dünya Gıda Zirvesi) gıda güvencesi "tüm insanların, her zaman aktif ve sağlıklı bir beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayan, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişebilmesi" olarak ortaya konmuştur. Toronto Metropolitan Üniversitesi Gıda Araştırmaları Merkezi (*Centre for Studies in Food Security*) direktörü Koç'a göre merkezin belirlediği gıda güvencesinin olmazsa olmaz temel nitelikleri bulunmaktadır: 1. Sağlanılabilirlik (*availability*); 2. Erişilebilirlik (*accessibility*); 3. Kabul edilebilir olması (*acceptability*); 4. Yeterlilik (*adequacy*); 5. Faillik (bireysel ve kurumsal etmenler) (*agency*). Normal koşullarda, kriz koşullarında ve hiç kuşkusuz afet koşullarında bu beş özelliğin bir arada olabilmesi ve gıda güvencesi koşullarını sağlayabilmesi için kriz yönetimine, kriz öncesi planlama ve organizasyon becerisine sahip olmak gerekiyor.

Sommario vd. göre (2020:1) gıda ve su hakkı afet koşullarında diğer haklarla kıyaslandığında yaşamsal öneme sahiptir: "Tüm insan hakları afetlerden etkilenme potansiyeline sahip olsa da afetlerin yaşam, yeterli gıda, sağlık, güvenli içme suyu, yeterli barınma, giyim ve temizlik hakları ile ayrımcılığa uğramama hakkı üzerindeki etkisi daha doğrudan olmaktadır. Bu haklar, afet mağdurlarının devletlerin karşılamaya çalışması gereken temel ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Bunlardan gıda ve su hakları, her ikisi de etkilenen nüfusun acil ihtiyaçlarıyla ilgili olduğundan ve gıda ve su insan yaşamı için gerekli olduğundan özel bir öneme sahiptir." The Sphere Projesi kapsamında hazırlanan İnsani Yardım Sözleşmesi ve İnsani Yardımda Asgari Standartlar'da (AMASIYS, 2011: 22) belirtildiği gibi "insani yardım alma hakkı" çerçevesinde uluslararası hukuk normlarında garanti altına alınan

“yeterli standartlarda yaşama, *yeterli su, gıda*,² kıyafet, barınak ve sağlığın gerektirdiği öğelere sahip olma” özellikle afet ve çatışma koşullarında hayati öneme sahiptir. Tüm bu temel haklar yerine getirilirken hiçbir koşulda “yaş, cinsiyet, ırk, renk, etnik köken, cinsel yönelim, dil, din, engel, sağlık durumu, siyasi ve diğer görüşleri, ulusal ya da sosyal orijinine göre” ayrımcılık yapılmaması (2011: 22) da esas olarak kabul edilmektedir.

Afet koşullarından bağımsız olarak verili bir ülkede gıda sisteminin olağan işleyişinde gıdanın üretimi, dağıtımı, bölüşümü, mübadelesi yani alım satımı ve tüketimi yer alır. Türkkân’a göre (2023) bir gıda sisteminin başarısızlığını iki biçimde ayırmak mümkündür: Tip 1-savaşlar, depremler, salgın hastalıklar gibi durumlarda görülen kitlesel düzeyde deneyimlenen yetersiz beslenme, açlık ve darlık olayları; Tip 2-düşük gelirli haneler ve dezavantajlı gruplardan oluşan belirli kesimler için yaşam standardı haline gelen yetersiz beslenme, açlık ve darlık deneyimi (2023: 22). Deprem, sel, fırtına, kuraklık gibi afetler gıda sisteminde belirli aksamaların kısa, orta ve uzun vadede ortaya çıkmasında etkili olabilir. Depremden etkilenen çiftçilerin yaşamlarını kaybetmesi, sel, fırtına, kuraklık nedeniyle üretimin sekteye uğraması yetersiz gıda arzına ve dolayısıyla Tip 1’de tasvir edilen kitlesel düzeyde yetersiz beslenme, açlık ve darlık olaylarının görülmesine neden olabilir.

Afet koşullarında gıda hakkını ve gıda güvencesini savunmak gereklidir. Afet gerçekleştiğinde gıda zinciri yeniden olağan koşullarda tesis edilene kadar gıdanın afet bölgesine tedarik edilmesinden, afetten etkilenen tüm bölge insanına erişilebilmesine, temel beslenme ihtiyaçlarından özel beslenme gereksinimi olan kırılgan gruplara kadar (hamile ve emziren kadınlar, çocuklar, yaşlılar, kronik hastalıkları olanlara ve engellilere kadar) pek çok bileşeni afet öncesinde düşünerek, planlayarak ve sahada organizasyonel yapıyı, koordinasyonu sağlayarak mümkün olabilir. Kızılay’ın afet öncesi planlamalarında beslenme kılavuzu hazırlayarak bu girişimde bulunduğu görülür. Buna göre Kızılay’ın (2017) hazırlamış olduğu beslenme kılavuzunda öngörülen beslenme hizmetleri temel olarak ikiye ayrılır: 1. Erken dönem beslenme hizmeti; 2. Uzun dönem beslenme hizmeti. Erken dönem beslenme hizmeti afet durumu olduğu andan ilk 72 saate kadar olan süredeki faaliyetleri kapsamaktadır. Bu süreçte acil beslenme kiti, kumanya, soğuk ve sıcak içecek, yüksek enerjili beslenme malzemeleri tedarik edilmelidir. Uzun dönem beslenme hizmeti ise 72 saat ve sonrası dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte gıda paketi, mutfak seti olduğu gibi sahra mutfaklarının büyüklüğe göre (1000-5000 kişilik yemek üretim kapasitesine

2 İtalik vurgu yazara aittir.

göre), mobil mutfakların, mobil ekmek fırınlarının kurulumu ve kullanımına dair şemaları kapsar.

4. Sonuç

Afet gibi çok katmanlı ve boyutlu bir olgu karşısında disiplinlerarası yaklaşım gereklidir. Mühendislik, tıp, yer bilimleri, yönetim bilimleri, sosyal bilimler gibi pek çok bilim alanının afetlerin ortaya çıkış koşullarından afet sırasında ve sonrasındaki müdahale, planlamaya kadar çok yönlü yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye gibi deprem başta olmak üzere afetlerin günümüzde çeşitlendiği ve sıklığı bir coğrafyada afet gerçeğini göz ardı etmeden bilimsel çalışmaların ortak akılla, kolektif emekle, disiplinler arası bir perspektifle dirençlilik mekanizmalarını üretmesi elzemdir. Sunata'nın yerinde tespiti afeti sadece sonuçları üzerinden ortaya çıkan zarar düzeyleri açısından değerlendirilemeyeceği; afeti ortaya çıkaran sosyal unsurları okumamız gerektiğini vurgular (2024: 17).

Belki de en önemlisi gıda sisteminin olası afetlere karşı dirençli hale getirilmesiyle başlanabilir. Zira afetlerin yaşanma sıklığına bağlı olarak gıda sistemindeki kırılmalıklar kıtlık, açlık gibi katastrofik etkilere toplumu açık hale getirebilmektedir. Dünyada Haiti depreminde (2010) olduğu gibi açlık ve kıtlık orta ve uzun vadede çözülmediğinde toplumdaki huzursuzlukların ne boyutlara ulaşabileceğini kestirmek bu nedenle önemlidir. Temiz su rezervlerinin olmaması, afetten etkilenen nüfusun salgın hastalık riskinden, susuzluğa kadar pek çok başka tıbbi sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Afetten etkilenen popülasyonun temiz su kaynaklarına erişimi gıda erişimi kadar hayati önem taşıyan bir durumdur (Öney ve Akman, 2022: 240).

Kızılay'ın (2017) afet koşullarında beslenmek kılavuzundaki ideallerde ortaya konduğu gibi, Öney ve Akman'ın çalışmasında (2022) afet durumlarında gıda ve beslenme hizmetlerinin planlaması ve hassas (kırılgan) gruplarda nasıl olması gerektiği derlendiği gibi senaryo ve gerçekleşen durum arasında nasıl büyük farklar olabildiğini, yaşadığımız son 6 Şubat Depremleri'nde tanık olduk. Senaryoların, hazırlıkların, planlamanın en kötü senaryoya göre yapılmasının elzem olduğunu çok acı bir biçimde deneyimledik. Akarçay (2023) depremin hemen sonrasında AFAD'ın deprem bölgesine mobil mutfak, gıda vb. yönlendirmelerinin sahada ihtiyacı karşılayamadığını aktarması bu açıdan olası yeni afetlerde gıda ve beslenme koordinasyonu, organizasyonu ve dağıtımında aksamaların önüne geçilebilmesi için önem taşımaktadır. Gıda ve su hakkı, gıda güvencesi çerçevesinde gıdaya ve suya afet sahasındaki herkesin temiz, adil, afetin ilk dönemleri atlatıldıktan sonra

kültürel beğenilerine³ uygun, yenilebilir, süreklilik arz eden bir biçimde erişilebilir hale getirilerek destek mekanizmaları tarafından sağlanmalıdır. Yalnızca AFAD ve Kızılay gibi devletin afetle yetkilendirdiği kurum ve kuruluşların tek başına yeterli olmadığı, sivil toplum kuruluşlarının, gönüllü destek mekanizmalarının, toplumsal dayanışma ağlarının ne kadar hayati katkı sağladığı yine son yaşanan deprem felaketinde anlaşılmıştır. Kızılay'ın Mart-Haziran 2023'te 6 Şubat Deprem bölgesinde yaptığı araştırma bulgularına dayanarak, İngilizce yayınladığı raporda gıdaya ilişkin veriler dikkat çekicidir. Araştırmaya göre depremzedelerin çoğu gıdaya ve temiz suya erişimde zorluklar yaşadığı, altyapıda oluşan hasarların, düzenli tedarik zincirlerinin kırılmasının bu soruna katkıda bulunduğu ifade edilmiştir (Kızılay Raporu, 2023: 5). Deprem sonrası karşılaşılan sorunlar ve zorluklar içinde psikolojik sorunlar, hijyen sorunları, barınma sorunlarından sonra dile getirilen en önemli sorunlar arasında gıdaya ve suya erişim sorunu dile getirilmiştir (Kızılay Raporu, 2023: 6). Yine araştırmaya dahil olan katılımcıların ifadelerine göre güvenli gıda için çadır ve konteynır kentlerde sıcak yemek dağıtımının devam etmesini, bu ortamlarda ikincil afetler olarak yangınların önüne geçebilmek için elzem olduğu anlaşılmaktadır (Kızılay Raporu, 2023: 12).

Gıda güvencesi afet koşullarında öncelikli alanlardan biri olmalıdır. The Sphere İnsani Yardım Sözleşmesi ve İnsani Yardımda Asgari Standartlar belgesinde vurgulandığı gibi gıda güvencesi ve beslenmenin düzeyi, niteliği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Afetlerde gıda güvencesinin sağlanabilmesi için iyi bir hazırlık süreci gerekiyor; bu süreçte hükümetler, insani yardım kuruluşları, yerel sivil toplum örgütleri, toplumlar ve en alt düzeyde bireyler bir arada geliştirecekleri kapasite, ilişki ve bilgi ile sonuç alabilirler (AMASIYS, 2011: 147). Belki son depremde eksikliği en çok hissedilen “stratejik planlama, ekipman, teminlerin depolanması, acil hizmetler ve yedek düzenleme, iletişim, bilgi yönetimi ve eş güdüm, personel eğitimi ve toplum seviyesinde planlama ve uygulamalar” bir arada düşünülerek hareket edilmesi elzemdir. Afetlere karşı diğer pek çok alanda olduğu gibi gıda ve beslenme alanında da dirençliliğin sağlanabilmesi için gıda üreticilerinin, firmalarının, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, gönüllü destek mekanizmaları ve dayanışma ağları ile birlikte yönetim,

3 Öney ve Akman'ın (2022: 242) Dünya Sağlık Örgütü'nün gıda yardımına bağlı nüfuslar içinde enerji, protein ve yağ açısından yeterli erzak örneğinden aktardıkları gıda yardım içeriğinde tahıl ve bakliyatlar zaman zaman afetin gerçekleştiği bölgede yaşayan insanların kültürel beğenilerine uygun düşmeyebilmektedir. Kısa vadede beslenme ihtiyacını karşılamakla birlikte orta ve uzun vadede hayatta kalan insanların kendi damak tatlarına, kültürel beğenilerine uygun gıda tedarikinin gerekli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

iletişim, bilgi yönetimi, eşgüdümlü ve koordinasyon içinde çalışma ilkelerini benimseyerek planlı bir şekilde uygulama imkânlarını zorlamalıdır.

Yüksel'in (2007: 1074-75) afetlerde beslenme stratejileri bakımından net bir biçimde ortaya koyduğu gibi kısa ve uzun vadeli stratejiler belirlenmelidir: Kısa vadeli stratejiler arasında temiz su erişimi, acil enerji gereksinimi, hızlı doku onarımı ve olası ishal salgınında önleme ve tedavisinde tüketilmesi gereken besinler yer alırken; uzun vadeli stratejilerde dayanıklı, ucuz, besin değeri yüksek, tüketim kolaylığı olan beslenme seçeneklerine kadar çeşitlendirme önerilmiştir. Kızılay'ın beslenme kılavuzunda (2017: 21) vurguladığı gibi beslenme yalnızca “açlık duygusunu bastırmak, karın doyurmak ya da gelişigüzel yemek-içmek” değildir; “sağlığı korumak, geliştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için vücudun gereksinimi olan besin öğelerini yeterli miktarlarda ve uygun zamanlarda almak için bilinçli yapılması gereken bir eylemdir”. Dolayısıyla afet gibi olağan yaşamın bütün yönleriyle sekteye uğradığı olağanüstü koşullarda sağlıklı beslenmenin sağlanması son derece önem kazanmaktadır.⁴ Yine Kızılay'ın kılavuzunda çok net bir biçimde ifade edildiği gibi “büyük kayıpların” yaşanabileceği afetlerde “sağlık ve beslenme hizmetlerinin organizasyonunun” tesis edilebilmesi fizyolojik ihtiyaçlar kadar psikolojik iyi oluş için de elzemdir.

Afetlere karşı dirençliliği belirleyen etmenler çarpık kentleşme, nüfus artışı, altyapısal sorunlar, mühendislik uygulamalarındaki hatalar gibi insan faktörlü ise afetlere karşı dirençliliği sağlamak için bireysel, fiziksel, sosyolojik, ekonomik ve çevresel faktörleri (Varol ve Buluş Kırıkkaya, 2017: 8) çok disiplinli bir perspektifle bir arada düşünmek, planlamak ve koordine etmek gerekmektedir. Sonuç itibarıyla Akarçay'ın (2023) çalışmasında belirttiği bazı öneriler afet koşullarında akut dönemde beslenme ihtiyacının karşılanabilmesi, yetersiz beslenmenin bir halk sağlığı sorununa dönüşmemesi ve gıda güvencesinin sağlanabilmesi için dikkat çekicidir. Afeti bir toplumsal gerçeklik olarak kabul ettiğimizde, afete her bakımdan kentleşme, yapı stoku, sağlık sistemi, ekolojik sistem, orman ve çevre ile kurulan ilişki açısından dirençlilik sağlanacaksa afet planlamasının, koordinasyonunun bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu planlama ve koordinasyon her türlü senaryoya göre sahra ve mobil mutfaklarını kapsmalı, gıda ve beslenme hizmetleri alanında meslek profesyonellerinin, gönüllülerinin sayısının artırılması, afetten etkilenebilecek nüfusa yeterli miktarda su ve gıda tedarikinin koşullarının sağlanması, gıda endüstrisi bileşenleri ile

4 Sağlık, beslenme ve diyetetik perspektifinden afet sonrası beslenme önerileri için bkz: Ayer vd. (2023). Afet sonrası görülebilecek klinik semptomlara yönelik beslenme önerileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 669-674.

protokollerin imzalanması ve lojistik için gerekli altyapının oluşturulması, akut dönem sonrasındaki kırılgan grupların beslenme ihtiyaçlarını gözetecek biçimde gıda temininin gerçekleştirilmesi, afet sırasındaki kriz yönetiminde en kısa sürede, kırılan gıda zincirinin yeniden tesis edilmesi, gıda güvenliği ve gıda güvencesi koşullarının hızlı bir şekilde oluşturulması (Akarçay, 2023: 60) gibi öneriler gıda ve beslenme açısından dirençlilik mekanizmalarının geliştirilmesi için disiplinlerarası yaklaşımla üzerinde düşünülebilir.

Kaynaklar

- Açıkalın, O. (2018). Türkiye'ye ilişkin sosyal boyutlu deprem yazımına eleştirel bir bakış. *Dirençlilik Dergisi*, 2(2), 85-104.
- Adaman, F. (2021). İnsan'dan 'doğa'ya afetlerin ekonomi-politik topoğrafyası. *Afetlerle Yoksullaşma, Salgınlar, Göçler ve Eşitsizlikler* içinde. (Ed. Murad Tiryakioğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- The Sphere (2011). *Afete Müdahalede Asgari Standartlar ve İnsani Yardım Sözleşmesi (AMASIYS)*.
- Akarçay, E. (2023). Anadolu mutfağı güncesi: 6 Şubat depremleri sonrası Hatay-Belen'de kurulan sahra mutfağına ilişkin otoetnografik değerlendirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26: 2, 45-63. DOI: 10.18490/sosars.1382502
- Akpolat, Y. vd. (2021). İzmir deprem afetinden etkilenenler üzerine sosyolojik bir araştırma: depremle ilgili toplumsal bilincin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 723-753.
- Akşit, B. ve Karancı, N. (1999). A case study from Dinar and Bursa (Turkey). *The Australian Journal of Emergency Management*, 13 (4): 35-39.
- Ayer vd. (2023). Afet sonrası görülebilecek klinik semptomlara yönelik beslenme önerileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 669-674.
- Balta, E. ve Paker, M. (1999). Afet: doğal mı, toplumsal mı?. *Birikim*, 125-126. Erişim: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-125-126-eylul-ekim-1999/2319/afet-dogal-mi-toplumsal-mi/5416>
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu*. (Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Can, İ. (2022). Afet çağında sosyolojiyi yardıma çağırmak ya da afeti yeniden tanımlamanın gerekliliği üzerine. *Tezkire*, 80, 9-29.
- Çingü, T. G. ve Yazgan, Ç. Ü. (2022). Examination of risk perception, fear, and preparedness of individuals experiencing earthquakes. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(2), 656-668.
- Eryılmaz, M. (2007). Afete giriş. *Afet Tıbbı* içinde. (Ed. Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer). Ankara: Ünsal Yayınları.
- FAO (2003). *Trade Reforms and Food Security*, Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO Policy Brief (2006). Food Security. Issue 2. <https://www.fao.org/agrifood-economics/en/>
- Gökalgıl Yılmaz, G. (2021a). Afetlere sosyolojik bakış ve Türkiye'de afet yazımına kuramsal bir yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 194-204.

- Gökalp Yılmaz, G. (2021b). Doğal afetler, toplumsal değişme ve dirençlilik ilişkisi: toplumsalın yeniden inşası. *Sosyolojik Bağlam*, 2(2), 119-132
- Kalaycıoğlu, S. (2021). Afetler sonrasında yoksulluk, sosyal kırılma, sosyal politikalar ve yeniden yapılanma. *Afetlerle Yoksullaşma, Salgınlar, Göçler ve Eşitsizlikler* içinde. (Ed. Murad Tiryakioğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kasapoğlu, A. ve Ecevit, M. (2001). *Deprem'in Sosyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kasapoğlu, A., Ecevit, M. (2007). Afet Sosyolojisi. *Afet Tıbbı* içinde. (Ed. Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer). Ankara: Ünsal Yayınları.
- Kızılay (2017). Türk Kızılayı Afetlerde Beslenme Hizmetleri Kılavuzu. Ed. İlhan Öztürk ve Çiğdem Koçak.
- Kızılay (2023). February 6th Earthquake Current Situation Analysis and Needs Research Report. Erişim adresi: <https://kizilayakademi.org.tr/arastirma-ve-saha-raporlari/>
- Koç, Mustafa (2013) *Küresel Gıda Düzeni*, Ankara: Notabene.
- Kümbetoğlu, B. (2006). “Depremden Beş Yıl Sonra Düzce” araştırması: giriş. *Toplumbilim: Deprem Özel Sayısı*, 21.
- Kümbetoğlu, B. vd. (2007). *Depremden 5 Yıl Sonra Düzce İlinde Değişen Toplumsal, Ekonomik ve Kişisel Yaşam*. Tübitak SOBAG Proje Raporu, Proje No: 106K114.
- Öney, B. ve Akman, K. (2022). Afet durumlarında beslenme hizmetleri. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 239-246.
- Özügürlü, M. (2000). 17 Ağustos körfez depremi: yıkıntıların içinden notlar. *Mülkiye*, XXIV (220): 323-38.
- Özügürlü, A. (2012). Afetler ve kentleşmenin neoliberal dönüşümü. *Mülkiye*, XXXVI (274): 149-158.
- Perry, R. W. (2018). Defining disaster: an evolving concept. *Handbook of Disaster Research* içinde, (Eds. Havidan Rodriguez, William Donner, Joseph E. Trainor), 2nd Edition, Cham: Springer.
- Sommario, E., Spagnuolo, F. and Alabrese, M. (2020). Feeding the hungry, quenching the thirsty: shaping the rights to food and water in disaster settings through humanitarian standards. *Global Jurist*, 20(1) 2020: 1-18. <https://doi.org/10.1515/gj-2019-0007>
- Sunata, U. (2024). Deprem sosyolojisine giriş. *Afetin Sosyal İnşası: Türkiye'nin Deprem Sosyolojisi* içinde, Der. Ulaş Sunata, Ankara: Nika Yayınevi.
- Türkkan, C. (2023). *İstanbul'u Doyurmak: Gıda İfaşesinin Politik Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Varol, N. ve Buluş Kırıkkaya, E. (2017). Afetler karşısında toplum dirençliliği. *Dirençlilik Dergisi*, 1(1): 1-9.

World Food Summit. (1996). *Report of the World Food Summit*. 13-17 November 1996, Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/3/w3548c/w3548c00.htm>

Yüksel, B. (2007). Afet durumlarında beslenme, beslenmenin önemi ve gıda yardımı. *Afet Tıbbı* içinde. (Ed. Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer). Ankara: Ünsal Yayınları.